

Het KNIL op zoek naar een doelmatig veldtenue. . . . enkele beschouwingen uit een moeizame periode . . .

(vervolg van een gelijknamig artikel in Armamentaria nr. 25 van 1990)

door CA. Heshusius

De doorbraak in 1912 van het groene katoenen velduniform

De beslissing om een groen velduniform te kiezen dateert van 1912. Reeds in 1910 was in kringen van de legerleiding sprake van een ander velduniform. Deze keer wenste de leiding niet in de fout van 1894 te vervallen en werden vooraf wel degelijk proeven genomen, te beginnen in 1908 bij het Xe Bataljon Infanterie te Batavia met veldkleding van diverse kleuren. Uiteindelijk koos men in 1910 voor mosgroen en een dikkere katoen. De principiële beslissing van de overgang naar groen moet ongetwijfeld ook zijn ingegeven doordat de veelal in donkere kleding gehulde inheemse tegenstanders moeilijk van onze eigen soldaten, die tot dan toe ook nog in donkere uniformen waren gekleed, waren te onderscheiden. Dit zorgde meer dan eens voor verwarring. [1]

De principe-beslissing werd nu spoedig officieel bekend gemaakt: een grijsgroen katoenen uniform: jas en lange broek; daarbij voor onberedenen de zo praktische 'puttees' en voor beredenen lederen rijkappen alsmede voor allen nu dienstschoeisel. De stoffage bestond uit beurtelings groen en rood geverfde katoenen kettindraden en ongeverfde linnen inslagdraden die tesamen een zeer sterk weefsel vormden. [2] De invoering van het nieuwe tenue nam uiteraard wel enige tijd in beslag. Maar ook al vóór 1912 was er hier en daar - behalve dan met de Atjeh jas - al meer dan één wijziging aangevangen. Zo was in 1907 in Atjeh bij de marechaussee de slobkous al vervangen door puttees van linnen of katoen. De slobkous gaf in tegenstelling tot de puttee geen steun aan het been en verleende aan de bloedzuigers vrije toegang.

Ook in 1907 waren in enkele delen van de archipel de helmhoeden reeds vervangen door bamboehoeden. Dit kon, want in 1910 waren legercommandanten gemachtigd het veldtenue in zijn geheel in de praktijk vast te stellen. [3]

Toebehoren en accessoires bij de groene veldkleding

Bij het groene uniform met puttees en half zeildoekse schoenen kwamen ook voor ieder dunne wollen sokken, en - zo werd al in 1911 bepaald - een tricot overhemd van het type dat later T-shirt genoemd zou gaan worden, of, zoals de inheemse soldaat dat aangaf, de 'badjoe kaos'. Dit katoenen gebreide witte onderhemd met korte mouwtjes was door zijn hygrosopische eigenschappen erg praktisch tegen kou vatten wanneer de groene katoenen kleding nat werd en aan het lichaam begon op te drogen. Bij plotselinge (in de tropen relatief vrij koud aanvoelende) daling van temperatuur, bij regen en invallende duisternis en zeker in het gebergte, kregen de

draggers van katoenen pakken meer dan eens last van acute ingewandstoornissen; met dit shirt kon het euvel grotendeels worden vermeden. Verder behoedde het shirt de dragers tegen kouvatten omdat het het zweet kon opnemen. Tenslotte was de 'badjoe kaos' een zeer geslaagd kledingstuk voor de man als vrijetijdsdracht na de dienst binnen de 'tangsi' of het kampement. Als vrijetijdskleedij kregen Europeanen, Afrikanen en Ambonnezen een slaapbroek en een kabaai (een witte tot even over de heup hangende pyjama-achtige jas); de overige 'inlanders' ontvingen een korte werkbroom.

Ook was men wat eerder (1910) begonnen met het invoeren van de bruine bamboehoed. De invoering van de bamboehoed stond overigens al in 1907 op het programma en de expedities naar Boni (Celebes) in 1905 en Bali (1906) geschiedden met een bamboehoed op het hoofd. Verder mochten in 1909 officieren desgewenst, doch op eigen kosten, de 'strohoed' dragen. Zo betitelde men toen de voorloper van de spoedig algemeen in te voeren bamboehoed.

De groene veldjas

De jas had aan de midden voorzijde een sluiting met zeven afhaalbare roestvrije metalen knopen. Op de plaatsen van die knopen waren kleine omzoomde gaatjes in de stof uitgespaard. Elke knoop kon dan vanaf de achterzijde met een splitringetje worden vastgezet. Bij het wassen - hetgeen na iedere keer uitrukken noodzakelijk moest gebeuren - werden de knopen eerst verwijderd. In de jas waren vier 'harmonicazakken' van praktische afmeting; op de borst kleiner dan bij de schoot en ook weer afsluitbaar met afhaalbare knoopjes. Alle zakken waren met een klep dicht te doen. Voorts was aan de binnenzijde, ter hoogte van de derde knoop, een horlogezakje. Ook aan de binnenzijde in het linker-voorpand was een met een knoop afsluitbaar zakje aangebracht ter opberging van het noodverband.

De vijf centimeter hoge dubbele kraag (type 'up-and-down') was redelijk soepel, sloot wel af maar niet pijnlijk, en kon met haakjes worden toegeknoopt, inwendig met een klein slipdasje. Op de kraag (eventueel met gaatjes) konden de rangsdistinctieven (lissen of sterren) worden vastgemaakt. Deze zaten afhankelijk van de rang op een ondergrondje van dezelfde stof of op zwarte of anders gekleurde veldjas als voor de wapens/diensten was bepaald.

De jas en broek konden veelvuldig en op eenvoudige wijze worden gewassen en vervolgens in de zon op een waslijn worden gedroogd en daarna normaal met een strijkijzer worden gestreken. Na regen onderweg of na het doorwaden van kali's (rivieren) droogde het nieuwe uniform in de tropenzon (of bij nachtelijk vuur in het bivak) redelijk snel op. Het groene pak gaf betere (de puttees zeer goede) bescherming tegen bloedzuigers en ander lastig gedierte. Helemaal gevrijwaard was de man op patrouille zeker niet, want bloedzuigers drongen soms ook door via de gupsluitingen van de broek.

Op de beide schouders van de jas waren van dezelfde stof platte passanten aangebracht, ook al met afhaalbare metalen knoopjes; de passanten waren handige dingen om te beletten dat de draagriemen voor de uitrusting van de schouders zouden glijden. Later kwamen er aan beide achterzijden van de taille nog losknoopbare stoffen passanten om de koppel op zijn plaats te houden. Tenslotte kwam aan beide onderzijden van de panden een split van circa 15 cm. In de nieuwe combinatie van jas en broek waren alle ervaringen met de blauwe Atjeh-jas-broek verwerkt. Zo was een veldtenue ontstaan gebaseerd op de praktijk en geschikt voor beide situaties van actie: zowel tegen de binnenlandse vijand als wel tegen een moderne buitenlandse agressor.

Nieuw ook was in 1912 de 'kwartiermuts'. Dit was in feite een eenvoudig te vervaardigen vlotte platte pet met een slappe overhangende bol van dezelfde groene uniformstof, van voren wat omhoog en met later een donker glimmende (patent) lederen klep. Voor de grote categorieën van

rangen had de pet diverse uitvoeringen, hier en daar later gewijzigd, zowel wat betreft de donkere band, alsmede voor de klep en de kokarde aan de voorzijde. Aangezien de pet zich lastig te velde en bij oefeningen liet meevoeren in de veldzak (de ransel van het KNIL) kwam al in 1917 een eveneens groene katoenen bivakmuts, een uiterst eenvoudig opvouwbaar en uitwisbaar hoofddeksel dat nagenoeg niets woog.

In de respectievelijke reglementen betreffende 'den inwendigen dienst' werden verder, in de loop der jaren herhaaldelijk gewijzigde, staatjes opgenomen waarin vermeld stond in welke gevallen welk tenue door wie moest worden gedragen. Zo kwam na enkele jaren voor officieren en dienstdoende officieren bij het veldtenue en voor zekere binnendiensten, het zo bekende bruin lederen draagriemenstelsel, de 'Sam Browne belt'.

Het samengaan van veldtenue en uitgaanstenuue

Tot nu toe was er een streven geweest om dezelfde kledij te laten dienen voor zowel veldtenue als uitgaans-uniform. Nu, in 1912, achtte men het beter uit te gaan van twee gescheiden uniformen. Geruime tijd na 1912 was er ook geen probleem want nu waren er immers twee uniformen. De groene kleding voor binnendiensten, uitrukken, oefeningen en acties, met daarnaast het donkere tenue (want dat bleef voorshands gewoon bestaan) voor uitgaan na de dienst en voor parades. [4]

De nieuwe verstrekingsnorm voor rechthebbenden - dat waren inheemse sergeanten der tweede klasse en lageren in rang - waren redelijk: drie jassen en drie broeken als uitrusting (één aan de bast, één in de was en één in de kast).

Voor binnendiensten welke adjudanten, onderluitenanten en officieren nu in de groene kleding mochten verrichten konden zij de pantalon zonder puttees of rijkappen ook als lange broek dragen. In de jaren 1928 en 1929 werd het hele complex van het veldtenue nog eens uitvoerig 'doorgelicht' in een daartoe samengestelde commissie op brede basis. Bij het gevoerde beraad kwam ook weer het zoeken naar een groen uitgaanstenuue ter sprake voor militairen beneden de rang van sergeant (dus voor diegenen die zich in het openbaar niet in burgerkleding mochten vertonen). De adviezen waarmee de legerleiding akkoord ging, luidden dat grote wijzigingen achterwege moesten blijven; daar was geen geld voor. Wel moesten er diverse kleine wijzigingen tot stand komen om het uiterlijk van het groene tenue te verbeteren.

En nog weer later, in de jaren dertig, is er tenslotte uit een sterk verbeterde groene stoffage een apart uitgaanstenuue gekomen. Maar dát onderwerp is eigenlijk een verhaal op zichzelf; het hoort niet bij het veldtenue. Toch zullen wij er verderop in het kort op moeten terugkomen omdat er telkenmale verbindingen zijn geweest met de veldkleding.

De eerste jaren van het groene veldtenue

In de eerste jaren van afdragen, aanloop en kinderziekten is er uiteraard nog de nodige kritiek geweest op de kwaliteit van de groene stoffage en gebrek aan waardering voor de nieuwe kleur. Zo miste de combinatie jas-broek in den beginne nog de nodige sierlijkheid, zweette de man in de hitte geheel door, was in hoger gelegen streken de overgang van warmte naar kou een rillerige aangelegenheid, gingen de knopen te vaak los en raakten spullen verloren die in de jaszakken zaten. Het moest allemaal nog wat wennen. De nieuwe lange broek had wat nauwe pijpen. Met puttees aan gaf dat niets, maar als lange pantalon gedragen kwamen na de pijpjes direkt de hoge schoenen: dat was natuurlijk een knullig gezicht. En de broek had nauwelijks een aanvaardbare snit. Allerwege, in de pers en in de Volksraad was er aangedrongen op een beter ogend uniform.

Ellende vanwege oorlogstoestand in Europa

Nauwelijks was men met de invoering van het groene uniform gestart of de Eerste Wereldoorlog brak uit en deed haar invloed ook in Indië gevoelen. De groene stoffage moest uit Nederland komen. Scheepstransporten naar Indië waren schaars en zo kwam er weldra in Indië in het geheel geen groene uniformstof meer aan! Om uit deze misère te komen kocht de Indische legerleiding grote hoeveelheden groene stoffage van slechte kwaliteit uit Japan aan. Bij het geregeld wassen van jassen en broeken werden deze nagenoeg...wit. Van deze onverwachte verrassing werd de soldaat de dupe. Commandanten verboden hun onderhebbers in zo'n verschoten pak in het openbaar te verschijnen of zelfs uit te rukken; alleen bij corveewerkzaamheden werden de verkleurde uniformstukken getolereerd. De man diende dan van zijn 'kledinggeld' een nieuw stel bij te kopen. Uiteindelijk is dit voor de dragers financieel wat milder geregeld. Zoals meer gebruikelijk bij dit soort van aangelegenheden kwamen er eerst brieven met typische departementsoplossingen. De oorzaak van het verbleken van de kleding zou liggen bij gebruik van te scherpe waszeep en vanwege het te drogen leggen in de zon! Daar kon echter geen verandering in komen want de soldij van de man was zo laag dat alleen goedkope (en dus scherpe) zeep kon worden gebruikt. Even heeft men het zelfs gezocht in losse verplaatsbare droogrekken die telkenmale (door corveeërs of echtgenotes van militairen) meegedraaid moesten worden en door het binnenstebuiten drogen van jassen en broeken. Totdat een slimmerd opmerkte dat in de tropen veldkleding juist in de zon behoort te worden gedragen en dus bij de was gerust zon mocht hebben... Overigens waren deze kledingstukken voor de man (die maar enkele dubbeltjes soldij per dag toucheerde) vreselijk duur: een jas kostte f 4,36. Toen de oorlog was afgelopen kwamen er al weer katoentjes uit Twente. Ook begon men groene uniformstof - zij het in kleine hoeveelheden - in Indië zelf te vervaardigen, te beginnen in 1926 in een weverij in de gevangenis van Cheribon op WestJava. Inmiddels waren de jassen flink duurder geworden, wel f 5,68 en nog was de kwaliteit maar matig. [6]

De verdere evolutie van de groene velduniform

In 1934 achtte de legerleiding de tijd gekomen om de lange groene broek te vervangen door een kortere 'ballonbroek': smal en strak aaneengesloten over de kuit en onder de knie, en terzijde boven de knie met een soort pof buitenwaarts. Het veldtenue werd daarmee in aanzien verbeterd zonder dat er tekort werd gedaan aan de doelmatigheidseisen, terwijl daarnaast de veldkleding wat meer geschikt werd als uitgaans tenue. Verder streefde men er naar de groene uniformstof geheel in Indië zelf te vervaardigen. Dit streven was temeer aantrekkelijk omdat met de neergang van de economie in deze gewesten het daar stichten van levensvatbare textielbedrijven een welkome zaak was. De Indische industrie kon dat alles in 1934 reeds realiseren. Alles was er daarna op gericht om betere kwaliteiten groene uniformstof te verkrijgen. Men 'groeide' er op deze wijze naar toe om een behoorlijk uitgaansuniform te krijgen van groene kleur. Ook economische neergang en bezuinigingen lieten zich gevoelen. Als uitgaansuniform en paradetenue werden in 1932 al geen donkere attila's meer verstrekt aan miliciens (zo noemde men in Indië de dienstplichtige Nederlanders die vanaf 1918 voor eerste oefening daar onder de wapenen kwamen). Aanvangend in 1936 hadden parades niet meer plaats in de attila maar in het groene veldtenue. Het donkere tenue werd in het geheel niet meer verstrekt aan militairen beneden de rang van adjudant-onderofficier. Onderofficieren mochten al in burger in het openbaar verschijnen en voor hen was er ook een correcte witte uitgaans tenue gekomen: de eerder genoemde 'jas-toetoe'.

Voor militairen beneden de rang van sergeant was inmiddels een groene uitgaans tenue tot stand gekomen. Allen mochten desgewenst de vervallen verklaarde donkere tenue nog wel vijf jaar dragen na de diensturen, maar de eventuele uitgaven daarvoor moesten de betrokkenen nu zelf

betalen. En zo was dan ten langen leste een eind gekomen aan de donkere uniform voor de lagere rangen in het KNIL: een idee waaraan men eigenlijk al in 1917 was begonnen te denken. Vermeld dient te worden dat op parades tenslotte de groene jas en broek van het beste uniform werden gedragen, dus met de hoge omgeslagen kraag en met knopen waarop het Nederlandse wapen met de leeuw. Men sprak dan ook van 'leeuwenknopen'. Grote aandacht werd dus besteed aan verbetering van de eigenschappen van de groene stoffage. Voorshands was deze nog maar vrij matig. Door het vele wassen werd de stof vaal. Het wassen geschiedde door de echtgenotes van de militairen of door wasbazen en ander personeel en hierbij werden doorgaans slechte soorten zeep gebruikt. Ook de methode van wassen was echt Indisch: niet in een goed sopje maar meestal werd de kleding letterlijk geslagen op een harde ondergrond: een wasbord, een stoep bij de vrouwenloods in het kampement of anders gewoon in de rivier (kali) op een grote basaltkei...

'Garoet'-stoffage voor groene uniformen

Maar een verbetering in de kwaliteit kwam nu weldra in zicht, in de eigen industrie op West-Java. De groene uniformstof werd in en nabij de plaats Garoet, in de oostelijke Preanger gefabriceerd. Men ging deze stof daarom naar die plaats noemen, dus 'Garoet' en duidde de opeenvolgende series aan met hoofdletters. Zo kwam na aflevering van de eerste soort (A) in het jaar 1936 de verbeterde 'Garoet-B' stoffage in gebruik. Uit deze laatste serie kwam in oktober 1937 het eerste uitgaanstenu tot stand. De aldus geklede militair zag er behoorlijk uit. Ook het veldtenu werd vervolgens uit deze verbeterde versie vervaardigd.

Een zeker nadeel bleef echter bij de veldjas bestaan: bij extreme hitte kon men - vanwege het model - de mouwen niet opstropen. Vergeefs werden in 1922 reeds suggesties gedaan om de jas te vervangen door een overhemd of 'blouse' van groene stof.

Veldtenu met liggende kraag

De weinige bezwaren die het groene veldtenu in 1935 nog had, werden nu onder de loep genomen. Het grootste euvel dat nog restte was de dubbele kraag die gevoeligheden, schuren en puistjes in de nek veroorzaakte. En daarbij het gemis aan een zekere vrijheid bij het bewegen van het hoofd. Verder - en dit was van groot nadeel in de tropen - gaf de hoge kraag geen voldoende uitweg voor de lichaamswarmte.

Medio 1938 vond men een alleszins redelijke oplossing. Er verscheen een veldjas met weliswaar nog een (met een enkel haakje) gesloten kraag, maar die kraag was laag en praktisch liggend. Waren op de eerdere hoge en dubbele kraag de opgehechte rangonderscheidingstekens in de vorm van een haakse lis (van metaal of goud c.q. zilver metaaldraad) voor gegradueerden beneden de rang van adjudant en de stippen en sterren van de daaropvolgende rangen op rechthoekige ondergronden geplaatst: thans werd dat anders. Bij de invoering van de liggende kraag verdween voor de rangen onder die van adjudant de haakse lis en werd vervangen door een enkelvoudige en gestrekte rechte lis. De stippen en sterren kwamen nu op ondergronden in de vorm van een parallellogram.

Waren bij het groene uniform met hoge kraag de knopen van de jas voorzien van leeuwen ('knoop-singa' zeiden de inheemse militairen), nu, bij de jas met lage kraag, waren de knopen nog steeds van metaal, maar nu wat donkerder, geheel glad, zonder enig embleem en ook platter. De lage of liggende kraag bleek een enorme verbetering want de neiging om ook die kraag open te doen was nauwelijks meer aanwezig. Bij uitrukken buiten het garnizoen mocht ook deze kraag desgewenst geheel open worden gedragen als de commandant dat toestond. Ook kon men de ondermouwen nog wat opstropen als het heel warm werd en een paar jasknopen openen.

Het veldtenue had in dit stadium zeer aan bruikbaarheid gewonnen. Officieren en hogere kaderleden (deze moesten zelf voor hun velduniformen zorgen) lieten hun jas en broek vaak vervaardigen bij de korpskleermaker tegen betaling of bij een inheemse of Chinese civiele kleermaker buiten het kampement. Het was hen sinds 1929 toegestaan de groene stof en toebehoren tegen betaling te betrekken bij het magazijn van de intendance. Diverse kleermakers hadden zelfs stof in voorraad. En zo hadden de bedoelde militairen tegen een relatief gering hoger bedrag een uniform naar maat.

Een soort 'service dress' ging twee maal niet door...

Wij zagen in bovenstaande regels reeds dat veldtenue en uitgaanstenu beide gescheiden zijn gebleven.

Wel is in de periode van het groene uniform tot twee maal toe een serieuze poging ondernomen, om tóch tot zo'n combinatie te geraken.

Want onze legerleiding gaf het idee niet aanstonds prijs. Men had de blik gewend naar het 'tropen service dress' dat in de Britse koloniën werd gedragen. En dan niet in een kaki tint maar in de reeds geaccepteerde groene kleur.

En zo kreeg het proef-tenue een groen overhemd waarbij een zwarte stropdas werd gedragen. En over dit geheel heen kwam een geheel open jas met liggende kraag en revers; edoch, de jas moest aan de voorzijde wèl (als bij een colbert) met drie tot vier knopen dicht worden gedragen.

De eerste proefnemingen in de jaren twintig bleken geen succes te zijn. Enkele officieren en onderofficieren hebben geruime tijd facultatief in het proefuniform gelopen. Maar in 1926/27 zag men voorlopig af van voortgezette beproevingen. In de periode 1934-1935 werden opnieuw proeven gehouden en toen zelfs op een veel grotere schaal. En wederom met een jas met revers! Groene stof was er nu genoeg: die werd in Indië gemaakt, maar het veldtenue achtte men nog steeds te lelijk om ook nog te dienen voor zowel uitgaans- als paradetenu. En zo kwam men weer met een systeem van overhemd met das en daar over heen weer een jas. In 1935 werden drie maanden lang op grote schaal proefnemingen gehouden. Met een complete inheemse compagnie bij het IVe Bataljon Infanterie te Tjimahi alsook bij de Europese compagnie van het Xe Bataljon Infanterie te Batavia, beide in WestJava. Verder ook op bescheidener schaal bij één der marechaussee divisies op Atjeh en vervolgens met kleinere groeperingen bij de artillerie, cavalerie en de afdelingen mitrailleurs te Bandoeng en Magelang, respectievelijk in West- en Midden-Java. Bij dit alles ging de legerleiding uit van de wetenschap dat in de praktijk bij de velddienst en bij binnendiensten steeds - als het even mocht (en ook als het niet mocht) - de man de hoge dubbele kraag van zijn veldjas open zette.

Maar bij de beproevingen bleek al ras dat men - tegen de regels in - toch steeds weer met de jas open liep, hetgeen natuurlijk een slordig aanzien opleverde.

En alles bleek dus weer geen geslaagde oplossing, want de jas over het overhemd heen bleek weer veel te warm te zijn. En deed men vanwege die warmte de jas uit, dan zat men in een doorgezweet overhemd te rillen en vatte nog kou ook. Ook de stropdas bleek een onding te zijn. En aldus werden de proeven ten tweede male, maar nu definitief afgebroken.

Bij de overhemd-das-jas affaire moeten wij echter een restrictie maken voor het wapen van de militaire luchtvaart (ML) van het KNIL. Want daar ontwikkelde zich al in de jaren twintig, wèl een uniform met overhemd-das jas met revers, doch alles in de kaki tint. En dit uniform is zo gebleven. De rangdistinctieven zaten zowel op de beide revers van de jas als op de schouderpassanten van het overhemd. De ML was, net als de infanterie of de cavalerie nog een 'wapen' van het KNIL. Maar in feite was het de luchtmacht; maar de luchtmacht was toen net als in het moederland, nog geen zelfstandig krijgsmachtdeel.

Hoe werd het uitgaans/parade tenue definitief?

Ten tijde van de eerder uitgevoerde beproevingen, werd het veldtenue van de Garoet-B stoffage door vele militairen beneden de rang van onderofficier ook al als uitgaans tenue gedragen. In 1938 werd definitief het uitgaans tenue in een groene uitvoering van kracht. En wel in de laatste versie van de Garoet-stof, de Garoet-C. Een vlotte jas met wat zwierig opgelegde zakken, alles van behoorlijke snit. Met leeuwknopen en een hoge zachte omgeslagen dichte kraag welke niet knelde en waarin desgewenst een wit boordje zichtbaar kon worden gedragen. Daarbij een behoorlijk gesneden wat wijdere lange broek, met daaronder zwart schoeisel. Als hoofdbedekking daarbij, ook voor de soldaat, de kwartiermuts; een vlotte platte pet met zwart patentlederen klep van een verbeterd model. Voor op de pet een oranje kokarde. Rangonderscheidingstekens kwamen op de kraag en tekens voor wapen of dienst op de passanten van de schouders.

Bij parades droeg men voortaan, sinds 1936, de jas van deze nette tenue, met daarbij een ballonbroek, puttees of beenkappen (bereden of 'gemechaniseerde' officieren rijlaarzen). En als hoofddekking de inmiddels ook groen gespoten bamboehoed met rood-wit-blauwe kokarde op de opgeslagen rand.

Zo had het KNIL dan eindelijk drie redelijk bruikbare tenueën: één voor uitgaan, één voor parades en één voor de velddienst.

De laatste uitvoeringen van en toevoegingen bij het groene velduniform

De reeds uitermate praktische uitvoering van het veldtenue met liggende kraag en gladde afneembare knopen werd in 1940/41 voor een paar nieuwe korpsen enigermate gewijzigd en aangepast. De legerleiding had besloten - er dreigde acuut oorlogsgevaar en plotseling was er geld in overvloed - om het Java-leger, bestemd voor het optreden tegen een binnenvallende vreemde agressor, ijlings geheel te motoriseren en deels zelfs te mechaniseren. Daarbij waren tankbataljons gepland: de benodigde tanks werden in Engeland en uiteindelijk bij honderden in de Verenigde Staten besteld. De mankracht van het geheel op te bouwen nieuwe tankwapen werd uit de infanterie betrokken.

Aangezien men in een tank (destijds nog erg klein, krap en nauw) moeilijk kon verblijven met een velddienst jas-broek, die overal aan bleven haken, kwam er een in de broek gedragen overhemd van Garoet-B stof. En omdat men destijds een tank nog met 'vechtwagen' betitelde, kreeg het overhemd de naam van 'vechtwagen hemd'. Op de lage met een kleine knoop gesloten hemdkraag (geen das) kwamen de rangonderscheidingstekens. Het hemd had twee ruime borstzakken. Bij het tenue kwam een rijbroek, ook van Garoet-B, opgehouden door een vrij brede bruine koppel met koperen gesp. De bekleding van het onderbeen was met rijkappen en voor officieren desgewenst rijlaarzen. Als hoofddekking - voor het eerst in het KNIL - een zwarte tankbaret (toen 'vechtwagen muts' geheten) die naar links werd getrokken en was voorzien van een zilverkleurig embleem van een in lauwertakken gevatte tank. Verder kregen de tankbemanningen een lederen valhelm. Voor hen en voor de bemanning van de pantserwagens van de cavalerie kwamen nog groene overalls. Met de invoering van het tenue voor tankpersoneel was er in feite nog een verdere stap gezet in de evolutie van de veldtenue.

Het was niet de laatste stap. In 1940 besloot de legerleiding om gaandeweg alle groene jassen van de veldtenue met lage kraag te gaan vervangen door een overhemd van Garoet-B, maar dan met een geheel open lage kraag: het idee van het Schiller-hemd. De eerste onderdelen die in 1941 met deze gewijzigde versie werden uitgerust, waren de stads- en landwachten. [7] Daarna zou deze dracht bij de overige KNIL eenheden worden ingevoerd. Dit laatste heeft vanwege de

zeer grote snelheid van het komende Japanse offensief, echter nauwelijks meer kunnen plaatsvinden.

Bij dit overhemd met open kraag konden de mouwen tot over de elleboog worden opgestroopt. Aangezien de rangdistinctieven ook bij deze uitvoering op de kraag kwamen, werd het ondergrondje voor adjudanten en hoger gegraduateerden nu driehoekig. Bij dit uniform (overhemd in de broek gedragen) kwam een normale lederen koppel dan wel voor (dienstdoende) officieren de 'Sam Browne belt'. Bij het velduniform werd in 1941/42 vaak de groen katoenen bivakmuts gedragen in een model dat nogal wat leek op de veldmuts van het Nederlandse leger in Europa in 1939/40. Daarbij had men aan de voorzijde naast wat goud- c.q. zilverstreepjes voor officieren een stukje uitmontering in de betreffende kleur van wapen of dienst benevens een metalen embleempje daarvan. Om te voorkomen dat de lichte bivakmuts bij gemotoriseerd vervoer zou wegwaaien, was deze voorzien van een dunne stoffen kinband, welke overigens binnen in de muts kon worden weggevouwen indien gebruik daarvan niet nodig was.

In 1940 werd bij het veldtenue naast de bamboehoed de stalen helm ingevoerd. Deze in Indië gefabriceerde helm was van het type 'Hembrug', zoals ook bij de landmacht in Nederland gedragen in de meidagen van 1940. Compleet ook met het leeuwenembleem aan de voorzijde. In de KNIL-uitvoering was er aan de achterzijde nog een aan de helm bevestigde afhangende neklap van soepel en dun zwart leder om de nek van de drager tegen de tropenzon te beschermen.

Te beginnen in 1941 kregen eenheden die herhaaldelijk en langdurig in moerassige kustgebieden dienst moesten doen (veiligheidsbezettingen van de kustartillerie en wachtdiensten)

musketenvrije handschoenen en een soort klamboe om de bamboehoed en hals heen, teneinde hen te vrijwaren tegen musketenbeten en het daarmee samenhangende gevaar voor malaria.

Eveneens in 1941 kwam er bij de veldtenue een waterdichte regenjas in grijsgroene kleur. Nu was het zo dat men in Indië in het algemeen niet met regenjassen liep, aangezien deze in eerste instantie niet tot het veldtenue behoorden en vooral omdat regenkleding in de meeste delen van het land zo warm was dat men van binnen door de eigen transpiratie even nat werd als buiten de jas van de regen. Overigens was de regenjas bestemd voor gebruik in en buiten de keerkringen. Dat deed in 1941 - terwijl Nederland al een jaar bezet was - wat zonderling aan. De jas was erg lang, tot 20 cm onder de knie (men kon er in de regen mee op de fiets zitten), tot boven geheel dicht geknoopt met liefst zeven knopen en dan nog een stoffen band om het middel. Bij het aanschouwen van de jas kreeg men het in Indië meteen al warm!

Met de invoering van de regenjas kwamen alle tussenoplossingen en ook de donkere mantel of cape van 1919 te vervallen bij het veldtenue. Aangezien er echter op korte termijn niet genoeg regenjassen waren (en de intendance vond zelf dat de kwaliteit vanwege grondstoffengebrek in de oorlog matig was) kregen bijvoorbeeld als noodmaatregel korpsen van oude heropgeroepen ex-militairen (zogenaamde reservekorpsen) een rubber regenmantel in groene kleur en zelfs van de andere geallieerden overgenomen regencapes van plastic in camouflagekleuren.

De short

Tenslotte werd ook als laatste grote wijziging in het groene veldtenue de korte broek of short (eveneens in groene Garoet-B) ingevoerd. Dit geschiedde tijdens de dagen van mobilisatie en oorlog in december 1941.

Gezien de snelheid van de Japanse opmars door de Indische archipel (eind februari 1942 waren op de Buitengewesten de meeste troepen van de KNIL al onder de voet gelopen en was Java geheel geïsoleerd) is het met deze short niet meer tot algemene verstrekking gekomen.

Bovendien was het ook volstrekt niet de opzet dat de short de gesloten veldbroek geheel zou

gaan vervangen. Vervanging was uit diverse oogpunten gezien ook zeker niet gewenst: blootstelling aan muskieten en bloedzuigers, kwetsbare knieën bij liggend voorwaarts kruipen en het gaan langs doornige struiken. Bij diensten dicht bij het garnizoen werd de short gedragen met puttees tot even onder de blote knie. Voor beredenen is de short naar ons weten nimmer ingevoerd.

Buiten diensturen en bij bepaalde daagse diensten mocht de short gedragen worden met hoge groene kniekousen en lage zwarte schoenen.

Aangezien de groene short, zoals wij zagen, op een zeer 'laat' tijdstip werd gepresenteerd - in december 1941 terwijl de capitulatie van het KNIL al volgde in maart 1942 - hebben slechts enkele militairen dat praktische kledingstuk zelfstandig gekocht of laten maken bij een kleermaker; de intendance had de short maar nauwelijks en slechts in geringe hoeveelheden in voorraad. Als gevolg van een en ander zijn er ook geen eenheden met de short meer uitgerust.

Catastrofe van 1942

Het bliksemoffensief van de Japanners in de beginfase van de oorlog in de Pacific verliep voor de geallieerden in Zuid-Oost-Azië snel en catastrofaal. Binnen enkele weken en maanden volgden capitulaties in Malakka/Singapore, de Filippijnen en ook in Nederlands-Indië elkaar in adembenemend tempo op. En zo geraakten in 1942 alle Nederlandse KNIL-militairen (meer dan 38.000) in krijgsgevangenschap. De meeste inheemse militairen van het KNIL waren al spoedig vrij met uitzondering van groepen Ambonnezen en Menadonezen.

Onder zeer barre omstandigheden is in de periferie of veelal buiten de Indische archipel ruim 21% van de Europese militairen op ellendige wijze om het leven gekomen, terwijl anderen in erbarmelijke toestand verkeerden toen Japan zelf op 15 augustus 1945 moest capituleren.

Waarmee tevens het einde van de Tweede Wereldoorlog gemarkeerd werd.

De meeste van de duizenden gevangen Europeanen van het KNIL waren in bezit van twee tot drie stel groene jassen en broeken van het veldtenu. En het was deze tenue die de krijgsgevangenen onder alle ellende nog een maximale bescherming heeft geboden, totdat ook de laatste herstelde, gelapte en gescheurde kleding er in flarden bij hing. Gelukkig bleven de meeste gevangenen van het KNIL in tropische gebieden: Oost-Indonesië, Malakka, Sumatra jungle, Thailand, Burma, IndoChina en Taiwan. In Japan zelf en in Mantsjoerije gaf de tropentenu uiteraard geen bescherming tegen winterse koude.

Het totaal opgebruiken van het groene veldtenu van het KNIL is dan ook de oorzaak dat van deze kleding na de oorlog praktisch geen exemplaren meer zijn over gebleven.

Ook de uniformen van de inheemse militairen die na de catastrofe weer in de civiele maatschappij (dus de kampong) terechtkwamen zijn daar geheel opgedragen. En de groene uniformen die nog in de magazijnen van de intendance opgeslagen lagen, zijn door de bezetter gebruikt om hun Indonesische hulpkorpsen (Heiho, PETA en paramilitaire organisaties) te uniformeren. Ook daar is niets meer van overgebleven. Er heerste tijdens de Japanse bezetting en kort daarna een grote textielschaarste in Indië. Vandaar dat het eenvoudige groene veldtenu nu een zeldzaamheid is. [8]

Het velduniform van het KNIL na 1945

Al voor de aanvang van de oorlog in de Pacific en ook na de val van Nederlands-Indië (1942) waren kleine eenheden van het KNIL gestationeerd in Suriname en op enkele eilanden van de Nederlandse Antillen. Daar bleef het groene tenue gewoon gehandhaafd totdat er in de loop van de oorlogsjaren vanwege geallieerde (meest Amerikaanse) invloed zekere wijzigingen in kwamen. Verandering trad ook op omdat de beperkte kledingvoorraden uitgeput raakten.

De weinige KNIL-militairen (het equivalent van twee compagnieën) die na de catastrofe in Australië waren terechtgekomen en ook het detachement te Merauke (het enige niet door de Japanners bezette stukje van Nederlands Nieuw-Guinea) kregen allengs een velduniform gelijkend op dat welke in Australië werd ontwikkeld.

Na de capitulatie van Japan in 1945, bij de herrijzenis en de massale heropbouw van het KNIL tot een sterkte van 60.000 man beroepspersoneel, heeft dit leger, tot aan de opheffing in juli 1950, geen 'eigen' velduniform meer gehad. Het werd van veldkleding voorzien vanuit de voorraden waaruit ook de expeditionaire troepen vanuit Nederland putten. Dat waren uniformen uit de voorraden van de overwinnende geallieerde legers (Britse, Brits-Indische, Amerikaanse en Australische) en later ook de in Nederland zelf vervaardigde velduniformen voor de tropen. Ook in het naoorlogse Indonesië werden velduniformen in de industrie vervaardigd, maar deze waren niet exclusief voor het KNIL bestemd maar ook voor de KL. Het enige verschil was dat bij het KNIL de rangsdistinctieven na de oorlog op de schouderpassanten doorgaans op een klein driehoekig zwart patje waren gehecht welke op hun beurt vast zaten op de schouderpassanten van de gevechtskleding. Het veldtenu van het KNIL van na de oorlog is uit uniform oogpunt dan ook niet bijster interessant te noemen.

Overigens is de attila voor officieren (onderluitenanten en adjudanten) nooit afgeschaft. Men liep er echter nauwelijks meer in. Tegen het eind van de jaren dertig werd het witte 'toetoe' uniform met donkere kepi bij het gros van de ook officiële gelegenheden gedragen, al of niet met sabel en witte handschoenen en al of niet met modeldecoraties.

En in 1937 kregen de officieren als avondkleding het dinner jacket, een soort uniform-smoking voor de tropen.

Epiloog

Het KNIL heeft lang moeten wachten op een doelmatige veldtenu en de weg is uiterst moeizaam, ondoorzichtig en ingewikkeld geweest. Bij de beschouwingen over deze periode heeft het geenszins in onze bedoeling gelegen om goedkope achteraf-kritiek te leveren op de leiding van het KNIL bij dit zoeken. Men doet er goed aan dit hele betoog te bekijken en te beschouwen door een bril van dié tijd. Curieus is tenslotte dat de nationale Indonesische landmacht van de TNI allengs voor uitgaanstenu en veldtenu is teruggekeerd naar dezelfde groene uniformen van weleer bij het KNIL. Uiteraard zijn er wat wijzigingen aangebracht. De kwaliteit van de groene stoffage is natuurlijk alweer beter geworden, mede door vermenging van de katoen met kunstvezels. Het effect is erg netjes: de kleding zit steeds goed en 'zweet niet door'.

Zo is dan uiteindelijk de groene KNIL-kleur doorgegaan tot op de huidige dag. De Indonesische landmacht bestaat nog steeds voor een groot deel uit Javanen, net als destijds bij het KNIL. En als wij ze vandaag de dag in het openbaar in de grote garnizoensteden zien lopen, hetzij in het gelid, hetzij in de vrije tijd, en in de uniformen van de groene Garoet-stof, dan schemert er ons nog steeds iets voor ogen dat doet denken aan die tijd vóór 1942 bij dat oude KNIL.

NOTEN

1. Indisch Militair Tijdschrift dl 1 (1899) blz. 162.
2. Idem dl I (1912) blz. 85.
3. Idem dl II (1911) blz. 1099.
4. Er was ook nog een derde tenue, doch deze was uitsluitend voor officieren, onderluitenanten en adjudanten (en na 1918 ook voor de overige onderofficieren), namelijk de al eerder genoemde witte tenue ('jas toetoe').
5. Orgaan van de Nederlandsch-Indische Officiers Vereeniging (NIOV), jaargang 1926, blz 350.
6. Ibidem.
7. Semi-militaire korpsen, opgericht in 1940/41 en bestaande uit militieplichtige Nederlanders die vanwege opname in de civiele noodformatie niet bij het KNIL werden opgeroepen, doch die in hun woonplaats of op hun plantage militair werden geoefend om bij noodsituaties plaatselijk orde en rust te handhaven. Hierbij waren ook vele Indonesiërs en 'vreemde oosterlingen' (o.a. Chinezen) vrijwillig aangesloten.
8. In Nederland was bij het korps Koloniale Reserve te Nijmegen bij de foeriers altijd een uit Indië afkomstige partij groene katoenen veldkleding (bamboehoeden, groen uitgaans-tenu e.d.) aanwezig. Deze artikelen waren bestemd voor de jongelui die aldaar een tweemaands proefverband sloten teneinde na geslaagde selectie naar het KNIL in Indië te worden uitgezonden. Het is ons niet bekend wat er met deze kleding na mei 1940 is gebeurd.